

Kapitel 15. Penge

15.1. Indledende

Efter teorikritikken i forrige kapitel følger nu den 'positive' fremstilling.

Når privatejeren vender sig mod de andre for at udveksle, står hun umiddelbart overfor en anden privatejer, der også har en vare i hånden. Dette simple bytte giver imidlertid et velkendt, alvorligt problem, og i næste afsnit søger jeg at vise at dette ikke kun er et friktions- eller omkostningsproblem. Det er et principielt problem, som **skal** løses, hvilket pengene gør; derfor er penge **nødvendige** snarere end blot hensigtsmæssige.

Dernæst undersøges pengenes rolle ved løsningen af det almene koordinationsproblem. I afsnit 15.3 ses det hvordan penge i deres bestemmelse som pris etablerer en ideel eller bevidsthedsmæssig relation mellem alle varer, mens afsnit 15.4 viser at penge som cirkulationsmiddel sammenknytter alle varer reelt; dermed bestemmes pengene fundamentalt som sikker bytteværdi.

Hidtil har vi antaget at pengene var der og spurgt om deres funktion. I afsnit 15.5 og 15.6 spørger vi, hvordan pengene opstår. Kan dette spørgsmål besvares individualistisk, dvs. kan privatejerne selv generere penge? Svaret er benægtende. Dette job kan kun udføres af det sociale menneske.

Kapitlet slutter (15.7) med en diskussion af den monetære koordination af behov og produkt. Vi vil se at pengenes hårde ex post koordinering skaber pengebesiddende vindere på den ene side, pengeløse tabere på den anden; dermed knyttes tråden til Kapitel 13.6, hvor vi alment betragtede den simple vareproduktions ustabilitet.

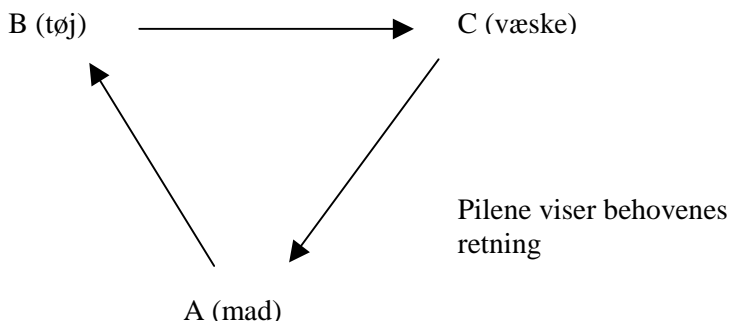
15.2. Det simple byttes problem

Lad os antage at der er behov for samtlige goder i det økonomiske system; hvis der er produktion indebærer dette, at der er produceret proportionelt.

Selvom der således ikke er noget 'galt' med goderne, kan det udmærket tænkes at udvekslingen mislykkes. For at vise dette er det tilstrækkeligt at operere med en model med kun 3 agenter (som i 13.3): A der har mad, B der har tøj, og C der har væske. Vi antager nu at C har brug for A's mad, men at A ikke vil have C's væske, men i stedet B's tøj; da vi forud-

sætter at der er brug for alle goder, må trekanten lukkes ved at B har brug for C's væske.

En lille figur kan illustrere:



Modellen udtrykker kernen i problemet med behovenes dobbelte sammenfald ('double coincidence of wants'): A ønsker tøj, men ejeren af tøj ønsker ikke mad, hvorfor en udveksling ikke kan finde sted. Det er tilfældigt om behovene 'falder sammen' og derfor om der udveksles:

"There may be many people wanting, and many possessing those things wanted; but to allow of an act of barter, there must be a double coincidence, which will rarely happen" (Jevons, 1875: 57).

Da problemet opstår selv om der er behov for alle goderne, er der tale om et rent distributionsproblem. Problemet er ikke knyttet til godernes substans, men til deres form. 'Hvis blot' A, B og C over en kop kaffe kunne få kommunikeret deres behov til hinanden, kunne problemet løses til alles tilfredshed.

Det simple byttes problem har været kendt alle dage. Løsningen af problemet består i at A først køber væske fra C og dernæst med denne væske køber tøj fra B; dermed har vi den spæde start til pengene, eftersom A betragter væsken som ren bytteværdi eller cirkulationsmiddel. For at forstå penge er det imidlertid nødvendigt at vi præcist diagnosticerer det problem, som pengene er et svar på.

Da det simple byttes problem er et rent kommunikations- eller informationsproblem er det nærliggende at tro, at løsningen må bestå i at agenterne **søger**, nemlig efter en handelspartner der både begærer agentens

gode og kan tilbyde noget, som agenten ønsker. Den økonomiske teori har da også set problemet med behovenes dobbelte sammenfald som et praktisk friktionsproblem; uden penge er udvekslingen besværlig, fordi agenterne skal bruge tid og ressourcer til at søge. Hvis problemet begribes således, er det klart at løsningen - pengene - må fremstå som en 'olie', der får udvekslingen til at glide lettere, altså som en institution der reducerer transaktionsomkostningerne; pengene ses ikke som **nødvendige**.

Dette synspunktet er formuleret i mange versioner, bl.a. i Clower's teori (1969a: 8ff, smlgn. Harris, 1985: 6ff) om 'handelsposter'. Han tænker sig at der etableres en 'post', et minimarked, for hvert af de simple bytter; agenterne kan nu spare søgeomkostninger, fordi de kan gå direkte til den relevante post. Dernæst vises det, at hvis man nu indfører penge, kan systemet klare sig med færre poster og dermed spare yderligere nogle udgifter. Konklusionen er a) at det simple byttes problem kan løses uden penge, men b) at penge er den løsning, der giver de mindste transaktionsomkostninger.¹

Hans teori er imidlertid forkert. Dette kan ses af vor lille model, der viser problemet med behovenes dobbelte sammenfald i sin mest enkle skikkelse. Clower's 3 handelsposter (mad for væske, mad for tøj og tøj for væske) vil intet hjælpe; når A går til posten hvor der udveksles mad for tøj, vil han ikke møde andre agenter. Handelsposterne løser ingen problemer, de **forudsætter** tværtimod at problemet om behovenes dobbelte sammenfald er løst, således at der er både 'købere' og 'sælgere' ved hver post.

Vore 3 agenter kan altså søge til dommedag uden at finde en egnet udvekslingspartner. Det simple byttes problem er ikke et 'søgeproblem' (der kan løses, om end med besvær), men et **principielt** problem, i den forstand at det ikke kan løses på det givne grundlag. Problemet minder slående om Arrow's Umulighedsteorem, der omtales i Bog 4. Dette teorem handler om politiske beslutninger, og det vises bl.a. at en kollektiv beslutning ikke kan træffes på demokratiske grundlag, såfremt agenternes prioriteringer ('præferencer') er kollektivt inkonsistente; hvis A foretrækker x for y og y for z, B y for z og z for x, og C z for x og x for y, vil en afstemning ikke kunne give et resultat (ikke et fornuftigt resultat, i hvert fald, eftersom det vil afhænge af afstemningsproceduren om der bliver flertal for x, y eller z). Parallellen til vor økonomiske trekant-model ville blive fuldstændig, hvis vi siger at A foretrækker tøj for væske og væske for mad, og tilsvarende for B og C. Konklusionen er den samme som hos

Arrow, nemlig at agenterne ikke kan træffe beslutninger (om at udveksle). Og ligesom den politiske beslutning kun træffes, såfremt demokratiet ophæves og en diktator får magt til at skære igennem (fx gennem en bemyndigelse til at bestemme afstemningsrækkefølgen), således vil det nedenfor vise sig at privatagenterne kun kan løse distributionsproblemet ved at underkaste sig pengene.

Måske vil det blive indvendt at vor lille model udtrykker et særtilfælde, og at A kan løse sit problem, såfremt det antages at han kan søge blandt tusinder af agenter, og ikke blot blandt to. Hertil må siges at den statistiske sandsynlighed for at A kan finde den rigtige udvekslingspartner (der har brug for mad og kan tilbyde tøj) naturligvis dermed øges, men ligesom det kun kræver én sort svane for at modbevise at alle svaner er hvide, således kræves der kun ét tilfælde - én model - for at dementere at problemet er et (overkommeligt) søgeproblem; og hvis de mange agenter producerer lige så mange forskellige varetyper mindskes sandsynligheden i øvrigt for at vi undgår problemet med behovenes dobbelte sammenfald.

Dette resultat - som jeg ikke har set i litteraturen - er fundamentalt, for det betyder at pengene (løsningen af problemet) er nødvendige, snarere end hensigtsmæssige, - en redningskrans kastet ud til privatejerne, snarere end en smart 'gadget' der gør deres liv nemmere.

Lad os i undersøgelsen af det simple byttes problem grave et spadestik dybere.

Privatejerne indgår først i virkelige sociale relationer gennem udvekslingen, altså på markedet; derfor er det først her at deres goder og aktiviteter kan blive koordineret. Så længe vi blot har simpelt bytte eksisterer der imidlertid ikke **ét** marked! I stedet har vi en række to-agent markeder, uden nogen som helst økonomisk relation til hinanden.

Hvis A søger efter en agent, der tilbyder tøj for mad, overskrider A bevidsthedsmæssigt (ideelt) det simple bytte og dets isolation. A scanner markedet - mad for sko, mad for bøger etc. - i håb om at finde en handelspartner. I Marx's terminologi (1967: 76f) er vi gået fra det simple byttes 'enkle værdiform', hvor en given vares værdi udtrykkes i én anden vare (x for y), til den 'udfoldede værdiform', hvor x alternativt udtrykkes i y , z , u etc. Dette er en tankeoperation, som den enkelte agent (her A) selv kan foretage. Teorien om at det simple byttes problem kan løses gennem søgning, er derfor en teori om at dette problem har en individualistisk løsning. Dette er forkert, eftersom det ikke er sikkert at madens foretruk-

ne bytteværdi for A (tøj) modsvares af tøjbesidderens foretrukne bytteværdi (om den består af mad).

15.3. Penge som pris: Ideel relation mellem varerne

Det simple byttes problem kan løses ved at A tilegner sig væske fra C og derefter udveksler denne væske med tøj fra B. Dermed forvandles det simple bytte til enkel cirkulation; $V - V$ bliver til $V - P - V$, dvs. udvekslingen splittes op i salg ($V - P$) og køb ($P - V$), der rumligt og tidsmæssigt er adskilte.

Det er vigtigt at skelne mellem hvad penge **er** og hvordan de konstitueres. Én ting er at vise at penge er hensigtsmæssige eller - som i denne afhandling - nødvendige, noget andet at vise hvordan de etableres. Vi må undgå den funktionalistiske fejlslutning fra funktionalitet til existens. At vise at en bil har brug for benzin, beviser ikke at bilen har benzin i tanken.

Pengenes konstitution analyseres i afsnit 15.6. Vi holder os foreløbigt til det første spørgsmål, dvs. vi **antager** at pengene er der. I dette afsnit analyseres de ideelle penge (prisen), i næste de reelle penge (cirkulationsmidlet).²

Når A udveksler med C tilegner han sig et gode, der er uden umiddelbar, konkret nytte for ham. Det vil han kun gøre, såfremt han allerede i tanken begriber væsken som byttemiddel, dvs. **ideelt** relaterer væsken til det gode, som han **har** brug for, her B's tøj. Hvis A ikke har en plan om senere at udveksle væsken med B's tøj, giver den aktuelle udveksling med C ingen mening.

To fænomener kan kun relateres til hinanden, hvis de har en eller anden fællesnævner, og det er klart at det fælles element mellem den aktuelle og ideelle udveksling er væsken; dette er den standard, som gør A's faktiske mad og ønskede tøj sammenlignelige, fx 10 Mad for 5 Væske og 1 Tøj for 5 Væske. Væsken er den fælles form, som maden og tøjjet antager.

Vel at mærke **for A**. For at væsken skal være **social** standard, **pris**, kræves at de andre også udtrykker deres goder i væsken; i vor enkle model, hvor B og C står for 'de andre', skal B således udtrykke sit tøj i væske. Der skal være (social) enighed om værdimålestokken. Som sagt **antager** vi foreløbigt at dette er tilfældet.

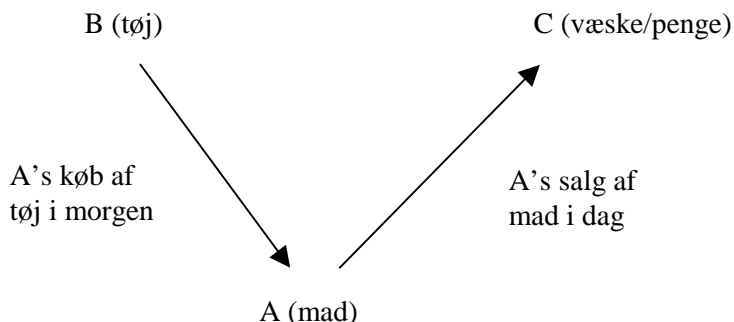
Prisen, fx 1 Tøj for 5 Væske, udtrykker den forestillede udveksling, og

i hovedet på A kan alle udvekslingerne være der samtidigt eller simultant. Som nævnt i Kapitel 12 er det urealistisk at agenten har kendskab til samtlige varepriser, men en sådan antagelse er en acceptabel modellering, fordi den ikke er logisk umulig.

For at isolere det specifikke distributionsproblem har vi hidtil antaget at goderne er gode nok, dvs. at 'en eller anden' har behov for et givet gode. Så længe det er tilfældet er det simple byttes problem nu løst. A synes med sindsro at kunne handle med C, thi det synes sikkert at væsken kan videresælges, og B har ved at forsyne sit tøj med et prisskilt, hvor der står '1 Tøj for 5 Væske', annonceret a) at hun har tøj, og b) at hun anerkender væske som værdimålestok.

15.4. Penge som cirkulationsmiddel: Reel relation mellem varerne

Imidlertid er salg og køb tidsmæssigt opdelt, fx A's salg af mad i dag og køb af tøj i morgen:



Pilene angiver varernes bevægelser.

Forestillingen om tøjet er der i dag - samtidig med salget af mad - i form af tøjets pris, men det virkelige tøj skal tilegnes **i morgen**.

Dermed bliver det uholdbart at antage at alle goder med sikkerhed kan afsættes. Ifølge analysen i Kapitel 12 er **fremtidens** priser principielt tilfældige, og derfor har A ingen sikkerhed for at den tøjpris, der gælder når han udveksler med C, også gælder i morgen når han skal handle med B; prisen kan være ændret til '1 Tøj for 10 Væske', ja, det kan tænkes at B ikke længere har tøj at tilbyde. Det er et spring ud i det ukendte og uforudsigelige i dag at acceptere C's væske.

For at overvinde **dette** problem skal væsken - pengene i svøb - være **sikker bytteværdi**, ikke blot i dag, men også i morgen; er de ikke det, er der ingen grund til at antage at A i dag vil vove at tilegne sig en væske, der i sig selv er unyttig for ham. Vi ser senere på, hvordan - eller om - havet af tilfældige varer kan skylle sådan en sikker bytteværdi i land; foreløbig undersøger vi implikationerne af denne bestemmelse af pengene, idet penge pr. definition er det, der løser udvekslingens problem.

Denne grundbestemmelse af penge harmonerer med den gængse i økonomisk teori. I forhold til andre værdier (fx et hus) udmærker penge sig her ved at være **likvide**, dvs. de kan umiddelbart og uden risiko og omkostninger udveksles eller omveksles. Samuelson definerer tilsvarende penge som

"anything that serves as a commonly accepted medium of exchange or means of payment. ... They are accepted as payment for buying goods and services" (Samuelson, 1989: 226).

Og Hahn skriver (1973b: 23ff) at det karakteristiske ved penge er at de giver bedre udvekslingsvilkår ('better terms') end varer. Det synes således ukontroversielt at hævde at pengenes fundamentale egenskab er at de giver bedre og sikrere udveksling, idealtypisk at de er sikker bytteværdi.

Som sikker bytteværdi er penge sikker **værdiopbevaringsmiddel** (Store of Value), og det er som sådan at pengene formår at skabe en **reel forbindelse** mellem A's mad, B's tøj og alle de andre varer, altså sammenknytte alle udvekslingerne til en enhed, ét marked; og ved at skabe denne forbindelse bestemmes pengene som **cirkulationsmiddel** (Medium of Exchange).

Det har været diskuteret, om penge primært er et cirkulationsmiddel og dermed en strøm ('flow'), eller et værdiopbevaringsmiddel og dermed en beholdning ('stock').

Hicks formulerede en model (1967: 1ff), hvor penge optræder i den første, men ikke i den sidste funktion. Idéen er at agenterne i løbet af markedsdagen udveksler på en sådan måde at værdien af hver agents køb er lig med værdien af hendes salg, hvorfor der ikke bliver en overskudsværdi at 'opbevare'. Dette er blevet kritiseret af Harris (1985: 8ff) med henvisning til at værdi opbevares i løbet af dagen, nemlig mellem hver udveksling. Harris konkluderer at når penge fungerer som cirkulationsmiddel, må de nødvendigvis også fungere som værdiopbevaringsmiddel;

det skyldes at salg og køb ikke er synkroniseret: der går nødvendigvis lidt tid mellem erhvervelsen af penge gennem salget og deres udgivelse i købet, og i denne tid fungerer penge som værdiopbevaringsmiddel. Alligevel har cirkulationsfunktionen prioritet hos Harris, thi det gælder ikke omvendt, at penge som værdiopbevaringsmiddel nødvendigvis implicerer penge som cirkulationsmiddel; værdi kan nemlig opbevares på anden vis end i form af penge.

Hvordan? vil jeg spørge. Hvilket gode udover penge har sikker bytteværdi? Måske vil vi nævne jord, fast ejendom eller kunst, men det er klart at enhver privatejendom er underkastet markedets luner; dets værdi i forhold til andre, altså dets bytteværdi, er usikker.

Vi kan konkludere at cirkulationsmidlet nødvendigvis er værdiopbevaringsmiddel, og værdiopbevaringsmidlet nødvendigvis er cirkulationsmiddel. Pengenes karakter af strøm og af beholdning hører uløseligt sammen.

15.5. Pengenes konstituering

Efter at vi nu har set at pengene er nødvendige for at skabe sin egen form for sammenhæng mellem privatejerne, spørger vi nu om, hvordan pengene etableres. Temaet er ikke længere pengenes funktion, men deres eksistens.

Dette spørgsmål kan begribes på to måder. Man kan tænke på pengenes historiske opkomst, altså hvordan de opstod i en fjern fortid;³ eller man kan interessere sig for deres logiske konstituering, i vor sammenhæng hvordan - eller om - et system med almen privatejendom kan genererer penge.⁴ Vi er interesseret i det sidste spørgsmål, men det udelukker ikke at vi kan drage nytte af historisk materiale.

Det store spørgsmål er hvad der kan få en agent til i en udveksling at acceptere at modtage noget som er uden brugsværdi for ham selv. Hvordan kan - i vor model - A have tiltro til at væsken kan fungere som bytteværdi, altså som sikkert middel til at skaffe det tøj, som han **har** brug for? Kort sagt: Hvorfra stammer pengenes værdi?⁵

Traditionelt er der givet to alternative svar på dette spørgsmål. **Metalismen** funderede pengenes værdi i metallets (guldets) brugsværdi; da også goder som korn eller kvæg har fungeret som penge, taler man i dag snarere om 'commodity-money'. Ifølge den såkaldte Real Bill Doctrine bør staten kun udstede penge mod sikkerhed i realværdier, fx statslige krav på ejendomme; dette er en variant af idéen om at pengenes værdi er

eller skal være forankret i noget reelt (snarere end i politisk magt). Heroverfor hævdede **cartalismen** (fra carta = papir) at pengenes værdi til sit væsen er konventionelt betinget og derfor kan være knyttet til noget i sig selv værdiløst papir; den enkelte vil tillidsfuldt acceptere penge fordi alle andre, i en udtalt konvention, gør det.

Svagheden i metallismen, som en logisk forklaring, er at ingen varer - og slet ikke i dag - har almen brugsværdi, for man kan undvære fx korn - historisk set en udbredt 'penge-vare' - og i stedet leve af kartofler; og selvom alle havde brug for korn, har alle ikke **altid** brug for **ubegrænsede** mængder korn; derfor er korn ikke **sikkert** byttemiddel. **Enhver** konkret vare er uegnet som penge. Vi ser da også at pengenes historie er historien om deres løsrivelse fra materielle varer og konkret brugsværdi: fra korn og kvæg over guld til papirpenge og elektroniske bip.⁶ Efter at man er gået væk fra guld som reservevaluta og har ophævet guldindløseligheden er det åbenbart at pengenes fysiske kvalitet og nytte er irrelevant, altså at penge er en **immateriel** social sammenhæng mellem varerne; på samme måde som springerens styrke i skak er uafhængig af dens fysiske materiale. I det 19. århundrede var de fleste økonomer imidlertid 'metallister', dvs. de funderede pengenes værdi i metallets (guldets) værdi.⁷

Svagheden i cartalismen er at den er en ren logisk cirkel: Jeg har tillid til pengene fordi alle andre har, ja, men hvor stammer de andres tillid fra? bl.a. fra **min** tillid. Pengenes sikre bytteværdi er altså ikke forklaret, problemet er blot omformuleret.

Det er rigtigt at penge er en social konvention, forstået på den måde at alle skal være enige om hvad der er penge; cartalisterne har således ret i at 'noget' kun kan fungere som alment ækvivalent, hvis alle har tillid til det, altså betragter det som sikker bytteværdi. Men de asociale privatejere kan ikke indgå en **aftale** herom, den være nok så uformel; lige så lidt som de halvvilde 'politiske' individualister i Hobbes' naturtilstand, hvor alle er i krig med alle, pludselig kan fornægte deres natur, trække sig selv op ved håret, og genopstå som civiliserede mennesker, der kan blive enige om at monopolisere den politiske magt i en Leviathan.

Privatejeren kan på markedet indgå aftale med en anden om simpelt bytte eller - hvis penge er der - køb eller salg. Men privatejerne hverken kan eller vil indgå en almen aftale om penge: De **kan** ikke fordi fællesinteressen i penge ikke kan have plads i deres bevidsthed, og de **vil** ikke fordi enhver agent vil have **sin** vare som alment ækvivalent; hvordan kan

A, B og C i vor model blive enige om at det er C's væske, snarere end A's mad eller B's tøj, der skal have den privilegerede position som sikker bytteværdi?

Østrigerne vil være enige heri. Den orden, som pengene inkarnerer, er skabt 'spontan', uden agenternes viden eller vilje, uden intention. I Menger's såkaldte 'organiske' forklaring (1871: 257ff, og 1883: 152ff)⁸ er penge ikke skabt af socialt bevidste agenter, men snarere opstået gennem en proces, hvor alle agenter søger deres eget: Nogle 'dominerende' handlende anvender en bestemt vare som cirkulationsmiddel; denne konvention fæstner sig, og efterhånden kan alle have tillid til denne penge-vares købekraft, fordi alle **andre** har det. Ifølge Menger udmærker den foretrukne vare sig ved at have brugsværdi for de fleste i den pågældende økonomi, således at den konventionelle tillid understøttes af materielle behov: kan jeg alligevel ikke bruge kvæget som cirkulationsmiddel, kan jeg jo altid spise det. Forklaringen har form af en historisk fremstilling, men er formentlig også tænkt som en logisk udledning af pengene.

Teoriens metallistiske element giver den større historisk troværdighed, men er ikke afgørende for tankegangen. Hovedsagen er at nogle agenter begynder at handle på en bestemt måde og dermed trækker de andre med sig, fordi de andre nu får en privatinteresse i at følge 'lederne'. Det er klart at hvis nogle udviser tillid til X's bytteværdi, kan de resterende med større sindsro gøre det samme, men logisk set har vi blot skudt problemet et trin tilbage: hvorfor vovede de første - dominerende handlende - at modtage X, 'dengang' da det endnu ikke var alment accepteret som ækvi-valent? Kræver det ikke en ex ante social rationalitet? Hvis vi udelader den metallistiske del af forklaringen, kan jeg ikke se at Menger giver svar på dette spørgsmål.

Alle er i dag enige om at penge er en social konvention, baseret på gensidig tillid; alle er også enige om at penge er hensigtsmæssige, evt. nødvendige, for privatejerne, således at deres konstituering er en fælles-interesse. Men vi må konkludere at pengene ikke kan udspringe af privatejerne, hverken som deres socialt bevidste beslutning (aftale) eller som det uintenderede resultat af deres privatinteresse; denne interesse tilsiger ikke tillid, snarere mistillid, til de andres adfærd.

Derfor må vi søge pengenes logiske oprindelse i det **extra-økonomiske**. I stedet for at forklare det sociale (pengene) individualistisk, dvs. ud fra det asociale menneske, må vi forklare det ud fra det **sociale menneske**. Det er ikke qua Homo Oeconomicus, men qua Homo

Politicus, at menneskene etablerer pengene. Historisk set kan vi tænke det på den måde, at de første primitive vare-penge er frembragt ved at agenterne har indgået tilsvarende primitive sociale 'aftaler': uformelle, udtalte og kun delvis bevidste. Gåseøjnene omkring 'aftaler' beror på, at der ikke er nogen grund til at tro at de bevidste sociale relationer ('politikken') foregik gennem harmonisk forhandling. Det er mere sandsynligt at der har været konflikter om hvilke - og dermed hvis - goder skulle privilegeres som alment ækvivalent. Det er sikkert et godt gæt at det var de 'dominerende handlende', dvs. de økonomiske magtfulde, der havde den politiske magt til at gennemtrumfe 'pengeaftalen'; ligesom det næppe er tilfældigt, at vore dages internationale reservevaluta ('superpenge') er dollaren, altså den mest magtfulde stats valuta. Men det er qua 'politikere' og ikke - som hos Menger - qua udvekslende privatejere, at de gør det. Derfor er det forkert at begribe pengene som et eksempel på Hayek's 'spontant opståede' institutioner: Nødvendigheden af pengene opstår spontant, i betydningen uplanlagt eller socialt ubevidst, men pengene gør det ikke.

Kritikken af den østrigske synspunkt kan udtrykkes på en lidt anden måde. Menger vil gerne udvikle en social institution som penge individualistisk. Men det kan han kun gøre ved på forhånd at socialisere dette 'individ'. Dette sker for det første ved at de 'dominerende handlende' - som vi har set - tillægges en vis social rationalitet. For det andet sker det ved at tillægge **sædvanen** stor betydning i forklaringen:

"The great importance of **custom** in the origin of money can be seen immediately by considering the process, described above, by which certain goods became money" (Menger, 1871: 260).

Men hvad er sædvane? Sædvane er ikke det **jeg** gør, men det **man** gør. Sædvane er en **social konvention**. Ligesom penge. Set ud fra den metodologiske individualisme er sædvanen derfor noget, der skal forklares, ikke noget der kan bruges i en forklaring, ikke et argument. Når Menger - og senere Hayek - appellerer til det menneske, der handler sædvanemæssigt (eller traditionsbaseret), appellerer de til det sociale menneske. Faktisk skriver Menger om penge: "In its origin it is a **social**, and not a state-institution" (Menger, 1892: 82; min fremhævelse), og dette opfattes ikke som værende i modstrid med den individualistiske tolkning, som i øvrigt fremhæves:

Det er klart at "the origin of money can truly be brought to our full understanding only by our learning to understand the **social** institution discussed here as the unintended result, as the unplanned outcome of specifically **individual** efforts of members of a society" (Menger, 1883: 155).

Men hvis dette 'individ' er et socialt menneske, der handler ud fra sædvaner, er samfundet forudsat, dvs. vi har ikke en individualistisk forklaring (jvf. Kapitel 11.2).

Modsætningen mellem 'spontane' og 'sædvanemæssige' forklaringer dækker over en fundamentale spænding i østrigsk tænkning mellem liberal individualisme og konservativ traditionalisme.

Vort udgangspunkt er en model, hvor alle goder er privatejendom. Det er de imidlertid ikke ret længe, såfremt agenterne kun er privatejere, dvs. kun stræber efter privatinteressen, thi i så tilfælde vil agenterne invadere hinanden, i en økonomisk alles krig mod alle, hvilket betyder at ejendommen **ikke** er privat. Det er den kun, hvis den er sikret mod de andres indblanding, jvf. begrebsbestemmelsen i Kapitel 2.10.

Privatejendom forudsætter at agenterne er andet end privatejere; de må have en mere social side. Som sådan etablerer de i praksis en stat, der sikrer privatejendommen mod krænkelse. Dette er den **første funktion**, som privatejendommen pålægger staten. Det kan siges at staten dermed varetager privatejernes fællesinteresser, men de har forskellig interesse i denne funktion. Denne forskel er imidlertid tvetydig. På den ene side har den store privatejendom meget at skulle beskytte, hvilket tilsiger en stærk interesse i en stat; på den anden side gør stor økonomisk magt det lettere selv at forsvare ejendommen, hvilket indebærer en mindre interesse i et fælles forsvar.

Den **anden funktion**, som staten må varetage, fordi privatejerne ikke selv evner det, er altså at udpege et alment ækvivalent, etablere penge. I betegnelsen 'stat' skal man ikke her lægge mere end agenternes bevidste organisering omkring varetagelsen af disse funktioner; om organiseringen er formel eller uformel, løs eller fast, harmonisk eller konfliktfyldt, kan vi ikke vide, ej heller om denne stat varetager andre og måske lige så fundamentale opgaver (af fx religiøs eller 'udenrigspolitisk' karakter).

Den første statsfunktion består i at give privatejerne **ubetinget juridisk-politisk sikkerhed**, altså beskytte dem mod krænkelse. Den anden

statsfunktion giver privatejerne en **betinget økonomisk sikkerhed**; ingen kan garantere at godet afsættes, er bytteværdi, men ved at konstituere penge etablerer staten en sikker bytteværdi, således at privatejeren er økonomisk sikret (er sikker på at kunne købe), **hvis** godets forvandling til penge lykkes. Anderledes udtrykt garanterer staten i første omgang den konkrete privatejendom mod de andres fjendskab, mens den i anden omgang lover den abstrakte privatejendom (penge) de andres venskab (accept). Indenfor rammerne af privatøkonomiens konstitutionelle usikkerhed og mistillid er pengene en helle af sikkerhed og tillid.

Ovenstående indebærer, udtrykt i moderne terminologi, at penge fundamentalt er exogene. I Kapitel 33.7 vil vi imidlertid se at den empiriske interaktion mellem den private banksektor og det offentlige giver sidstnævnte mulighed for at skabe penge; for så vidt bliver penge endogene.

Der er absolut intet mystisk i at det sociale menneske, i samarbejde og konflikt, bevidst konstituerer stat og penge. Kun hvis mennesket begribes individualistisk, som **kun** asocialt, må etableringen af disse sociale fænomener fremstå som en stor gåde; denne teoretiske plage er altså selvskabt.

15.6. Striden om penge

Det er ikke nok at staten blot udpeger et eller andet som alment ækvivalent, thi først når agenterne faktisk benytter det som sådan bliver det sikker bytteværdi. Jo flere der anvender det, desto flere får en interesse i at anvende det, men den 'første' introduktion af pengene kræver tvang, politisk magt; på dette punkt varierede Ivan den Grusomme sin pengepolitik mellem at stege eller drukne folk, der ikke ville acceptere hans penge! I vore dage er metoderne blidere, men det er stadig principielt forbudt at benytte andet end danske kroner indenfor landets grænser, og samtidig er kroner 'legal tender', dvs. danskerne er i henhold til loven forpligtet til at acceptere danske mønter og sedler ved betalinger.

Eneretten på pengeudstedelse giver staten stor magt, især når den i stedet for blot at udpege pengene (fx ved at sætte sit stempel på guld) selv begynder at producere dem i form af pengesedler. Privatejernes hjælper truer nu med at forvandle sig til deres herre, eller i hvert fald til en økonomisk konkurrent. Den politiske magt kan nu fundere sig på en selvskabt økonomisk magt, således at statens økonomiske interesser selvstændiggøres i forhold til privatejernes. Ved at lade seddelpressen finan-

siere statsudgifterne beskatter staten i realiteten privatejerne, dvs. den stat, der skulle sikre privatejendommens ukrænkelighed, bliver dens første krænker. Den politisk-økonomiske historie er langt hen ad vejen historien om kampen om pengene mellem staten og privatejendommen: kongernes pengeforfalskning, parlamentets krav om at kontrollere skatteudskrivningen osv. osv.

Derfor kan det ikke undre at nogle neoliberale, bl.a. Hayek (1978a), har argumenteret for at afskaffe statens eneret på at udstede penge; hvis man ønsker at svække eller eliminere statens indflydelse på markedsøkonomien må man udtørre den økonomiske kilde til denne indflydelse, og det er eneretten til pengeudstedelse. Et sådant system med Free Banking havde man faktisk i Skotland fra 1716 til ca. 1845, hvor flere konkurrerende banker udstedte penge (jvf. Schwartz, 1987). I kapitel 33.7 argumenterer jeg at dette program ikke kan realiseres.

Det er ikke tilstrækkeligt at staten etablerer penge ved at udstede 'legal tender' på fx 100 mio kroner. Selvom staten i dag sikrer pengenes bytteværdi overfor de tilfældige varer ved at instituere tillid til disse kroner, er det på ingen måde sikkert at de bevarer deres værdi. Hvis disse penge blot overlades til markedet, bliver deres købekraft over tid lige så tilfældig som markedet og dets priser; det kan tænkes at en almen overefterspørgsel hæver det almene prisniveau så meget at pengenes realværdi halveres.

For at sikre pengenes bytteværdi over tid må staten regulere pengemængden på en sådan måde at prisniveauet ikke ændres, hverken gennem inflation eller deflation; ellers er penge ikke bedre end varer som værdiopbevaringsmiddel. Kvantitetsligningen ($M \times V = P \times Q$) tilsiger at konstant P kræver at M ændres i takt med Q , såfremt V er uforandret. Diskussionen mellem monetarister og Keynesianere drejede sig i høj grad om, hvorvidt V er institutionelt bestemt (betalingssædvaner) og dermed en relativt stabil exogen variabel, som monetaristerne mente, eller om V er endogen, nemlig bestemt af renten (høj rente giver lille kassebeholdning og dermed stor omløbshastighed), således som Keynes hævdede. Men der er formentlig almen enighed om at betragte V som exogen og dermed relativt stabil i en økonomi uden kredit og rente (som i dette kapitel og denne Bog).

Overhovedet er sammenhænge simple i en sådan økonomi. Prisniveauet bestemmes direkte af pengemængden (den såkaldte 'indirekte

mekanisme', hvor flere penge giver lavere rente, dermed flere investeringer, dermed højere priser, eksisterer ikke). Det centrale er imidlertid at der kun er statspenge (mønter og sedler), ikke 'kreditpenge', hvorfor det kun er staten - ikke privatbanker - der bestemmer pengemængden; penge er éntydigt exogene (i forhold til privatøkonomien). Staten har ganske vist ikke diskontoændringer som pengepolitisk instrument, men det gør ikke noget, når dens fastlæggelse af pengemængden ikke kan modarbejdes af den private sektor. Pengeteori er indviklet og jeg finder at den første forudsætning for klarhed er at isolere de mest almene træk ved i første omgang at se bort fra alle de komplikationer, som en kreditøkonomi indebærer; metodologisk må denne rækkefølge være rigtig, eftersom penge som sådan ikke forudsætter existensen af kredit og rente.⁹

Privatejerne har brug for staten til at sikre et stabilt pengesystem, uden inflation, og i vor simple økonomi har staten magten hertil; omløbshastigheden ændres ikke af ændringer i en markedsrente, og privat skabelse af kreditpenge kan ikke undergrave statens pengepolitik.

Staten skal og kan løse opgaven, men **vil** den? Det afhænger af statens karakter og den måde hvorpå pengevæsenet er organiseret.

Det er velkendt hvordan tidligere tiders konger og andre enevældige herskere benyttede kontrollen med pengevæsenet til at tilegne sig privatejernes værdier, for at leve i sus og dus (hofudgifter), finansiere krige eller måske gennemføre mere noble foretagender. Midlet kunne være pengeforfalskning, senere at lade seddelpressen køre. Resultatet var inflation. Statens pengepolitik udtrykte ikke privatejernes fællesinteresse i sikker bytteværdi, men herskerens særinteresser.

Da borgerskabet i forrige århundrede overtog den politiske magt kom der mere styr på pengesystemet. Seddelmængden var bundet til guld, men heri lå jo også at pengene endnu ikke var blevet rent politiske; pengenes værdi afhang af guldmængden og den afhang af markedet, idet et handelsoverskud betød mere guld og dermed flere penge.

Siden 1. Verdenskrig har guldet gradvist mistet sin rolle, samtidig med at de europæiske stater er blevet demokratiserede. Pengene er blevet rent politiske ('fiat-money'), men vil folkeflertallet sikre deres værdi? I takt med demokratiseringen øges 'risikoen' for at staten udvider domænet for sin økonomiske politik udover det snævert pengepolitiske, således at hensyn til beskæftigelse og indkomstfordeling konkurrerer med hensynet til at afværge inflation.

Da nyliberalismen satte sig igennem for 20-30 år siden, og monetaris-

men afløste Keynesianismen, var det et hovedkrav at unddrage pengevæsenet demokratisk styring. Én mulighed var at binde udviklingen i pengemængden til nogle objektive indikatorer, en anden at øge centralbankens uafhængighed af regeringen, jvf. den nye europæiske centralbank, der har en høj grad af uafhængighed og kun den ene opgave at sikre prisstabilitet. At privatejerne således får deres egen institution betyder imidlertid ikke, at de selv virkeliggør den sikre bytteværdi, for det kan de stadig ikke; deres fællesinteresse kan kun varetages gennem en bevidst politik, altså uafhængigt af de asociale agenter.

15.7. Monetær polarisering

Agenterne indgår først i økonomisk-socialt relationer med hinanden gennem udvekslingen af deres privatejendomme. Neoklassikerne mener at agenterne har mulighed for i tanken (planlægningen) at anticipere disse relationer (først og fremmest den fremtidige pris), men alle er enige om at den **reale** koordinering sker ex post, på markedet.

Den minimale betingelse for at koordinationen af goderne kan finde sted er at goderne er **relateret** til hinanden. Det simple bytte kan kun koordinere **to** agents aktiviteter, hvilket resulterer i et antal punktuelle 'minimarkeder' (Hicks, 1967: 4), der ideelt og reelt er uden forbindelse til hinanden. En almen koordinering er derfor på forhånd udelukket, og historisk ser vi da også at det simple bytte kun optræder i økonomiske systemer med en rudimentær udvikling af privatejendommen; almen privatejendom er altid forbundet med en pengeøkonomi.

Vi har set at koordineringen kræver to trin, et ideelt og et reelt: først prisen, der skaffer et sammenligningsgrundlag mellem de forskellige varer, dernæst cirkulationsmidlet, der virkeliggør relationen mellem varerne. Først dermed har vi **ét marked**, altså en markedsøkonomi i egentlig forstand.

I Kapitel 12 har vi allerede behandlet den særlige type koordination, som pengene effektuerer, så på dette sted kan vi behandle dette spørgsmål kortfattet.

Udbyderne oplever at deres markeds-uegnede produkter udskilles ved ikke at forvandles til penge. Dette er en kvalitativ enten/eller betragtning; kvantitativt set måles graden af markedsegnet af den mængde penge, som varen kan tiltrække.

Efterspørgerne oplever at deres behov kun kan tilfredsstilles, hvis de

kan udtrykke deres ønsker i form af penge, den sikre bytteværdi; hvis de kun har varer i hånden, er deres efterspørgsel ineffektiv.

De produkter og de behov, der ikke reelt kan udtrykkes i penge, sies med andre ord fra. Koordination betyder tilpasning til pengenes standard. Pengene er privatejernes højesteret, der dømmes goderne, og privatejernes lovgiver, der definerer kriteriet for gyldige behov.

Den hårde ex post koordinering effektueres af markedskonkurrencen, der skiller fårene fra bukkene. Det er nu præciseret, at kriteriet for succes eller fiasko er om agenten kan trække sig ud af markedet med penge på lommen eller ej.

Polariseringen er derfor først og fremmest en polarisering mellem **pengebesiddere og pengeløse**. Det er vigtigt at have goder, men kun fordi de kan sælges for penge; og for den, der ikke kan sælge sine produkter, er det vigtigt at besidde produktionsfaktorer – herunder arbejdskraft – men kun hvis disses ydelser kan forvandles til penge (jvf. Kapitel 13.6). Den materielle rigdom, som agenten måtte besidde, er med andre ord i sig selv uden betydning.

Så længe agenten for privatejendommen er personlig, må det gælde at salget af en skjorte ikke blot kræver at køberen har penge, men også at hun har behov for skjorten; hvis hun ikke oplever at skjorten kan tilfredsstille hendes konkrete behov, vil hun ikke bruge penge på et køb, men vil foretrække at lægge sin købekraft andetsteds. Det er tilfældigt om privatejernes konkrete behov tilfredsstilles på markedet, men de varer, der sælges, må nødvendigvis tilfredsstille et konkret og personligt behov.

Dette ændres, når køberne og sælgerne ikke er personer, men virksomheder, thi disse stræber ikke efter konkret behovstilfredsstillelse, men abstrakt profit. Det kan argumenteres at virkeliggørelsen af denne målsætning forudsætter at **andre** agents - de almindelige forbrugeres - konkrete behov tilfredsstilles, men hvis det anerkendes at virksomhedens overordnede mål er profitmaximering - og det gør de fleste - så giver det sig selv at **denne** agent ikke stræber efter konkret behovstilfredsstillelse. Penge forvandles fra at være middel til behovstilfredsstillelse til at være mål i sig selv. Men hermed har vi foregrebet udviklingen i Bog 3.

NOTER

1. Se også Clower, 1977: 239, hvor han konkluderer en tilsvarende transaktionsomkostningsanalyse med at hævde at han dermed har "established a satisfactory rationale for the existence and ubiquity of monetary exchange".
2. Denne sondring stammer fra Marx's analyse af overgangen fra vare til penge.
3. Se herom Lundkvist, 1981: 86ff, og den detaljerede og meget oplysende fremstilling i Mandel, 1962: 72ff.
4. Af grunde, som vil blive mere klare i det følgende, er der en slående parallel mellem teorier om pengenes og teorier om statens genese. Det gælder også det metodologiske plan. Således er Hobbess statsteori formentlig tænkt som en logisk udredning af statens grundlæggelsesammenhæng (de anarkistiske mennesker, der har brug for en Leviathan, en undertrykkende stat), men umiddelbart kan den læses som en historisk redegørelse for statens opståen.
5. Det følgende om Menger, metalliske og cartalismen bygger på Lundkvist, 1995: 86f. Jvf. også Schumpeter, 1953, om metalliske og cartalismen.
6. "Coins and notes gave way progressively to cheques and other promises to pay, such as letters of credit. Since the early 1970s, these too have become obsolete. Computers have made money electronic /'digitale penge', herunder plastikkort/" (Strange, 1998: 24f).
7. Det gælder fx Marx. Men gennem en mærkelig drejning projicerede han sin egen forfejlede 'tingsliggørelse' af pengefunktionen ud på alle andre (se Lundkvist, 1981: 197ff): **Vi** - og specielt de borgerlige økonomer - opfatter penge som blot en ting (guld)! Hvilket er forkert mht. de borgerlige økonomer, der i dag overvejende har afsvoret metallismen og snarere psykologiserer pengene ved at basere deres værdi på 'gensidig tillid'.
8. Menger's teori, der gentages af Hicks (1967: 4f), har været meget diskuteret, ikke mindst blandt (neo)institutionalister (jvf. Hodgson, 1988), eftersom penge næst efter privatejendommen er den centrale (sociale) institution i en markedsøkonomi.
9. Wicksell skelner tilsvarende mellem et 'pure cash system' og et 'pure credit system' i sin analyse af sammenhængen mellem pengemængde og priser (den 'kumulative proces'), men modsætningen er ikke ren, eftersom det første system kender til renter.